

Johannes van Dijk

DE KLOKKEN IN DE SINT MARTINUSTSJERKE IN HET DORP FERWERT

Wanneer toeristen 's middags rond twee uur op het Vrijhof in Ferwert wandelen, wordt vaak de vraag gesteld: waarom luiden de klokken? Is er een begrafenis? Nee, wordt dan verteld, de klokken luiden volgens aloude gebruik in Ferwert ieder dag drie keer, om acht uur 's morgens, om twee uur 's middags en om zes uur 's avonds.

“**Tijdluiden**“ werd dit vroeger genoemd. Voor de oorlog en ook al veel eerder gaf het luiden van 8 uur 's morgens het koffiedrinken aan, 's middag 2 uur het theedrinken en het luiden 's avonds om 6 uur was het einde van de werktijd. Dat er om 8 uur al koffie gedronken werd, kwam omdat men 's morgens vroeg, vaak al om 4 uur begon met melken en landwerk. In de 19^e en de eerste helft van de 20^e eeuw was bijna alle werk op het land nog handwerk. Alle in het dorpsgebied aanwezige boerderijen waren toen nog in bedrijf. Binnen het dorp woonden veel gardeniers die losse percelen en kerkenland huurden. Tientallen mensen uit het dorp werkten toen op het land. Men begaf zich individueel maar ook in groepen 's zomers op dagelijkse vaste tijden (vertrekken bij het slaan van de klok!) naar de verschillende percelen om onkruid te wieden, cichorei en aardappels te rooien, mest te verspreiden enz.

Het luiden bij de benoeming van een koster/schoolmeester in 1718.

Er is een instructie bewaard gebleven van de plichten van de koster/schoolmeester Jillert van Egten, die in het jaar 1718 in Ferwert als zodanig benoemd werd. Hierbij werd ook het dagelijkse klokluiden genoemd. Hij moest beginnen 's morgens tussen 3 en 4 uur de klok te luiden. De instructies van de kerkvoogdij aan hem waren, vrij vertaald in hedendaags Nederlands als volgt:

“De schoolmeester zal de klok moeten luiden tussen 3 en 4 uur 's ochtends het gehele jaar door.”

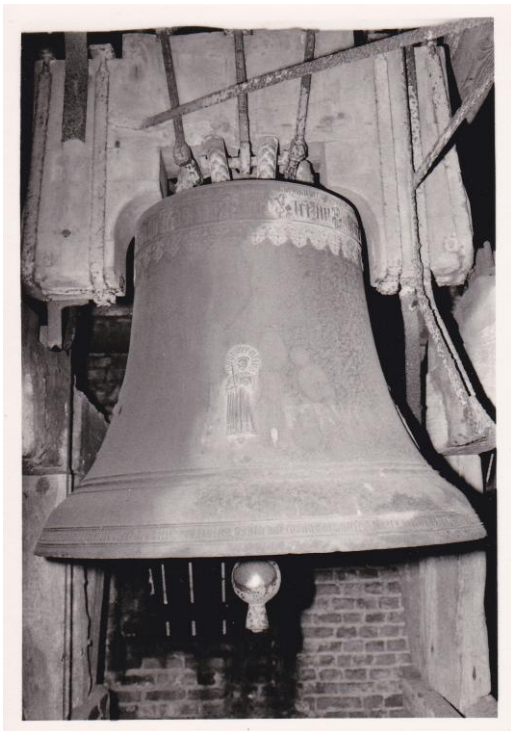
De schoolmeester zal de middelste klok moeten luiden om 8 uur 's ochtends het gehele jaar door.

De schoolmeester zal de klok moeten luiden om 2 uur 's middags het gehele jaar door.

De schoolmeester zal de klok moeten luiden in de zomer om 6 uur 's avonds en in de wintertijd om 8 uur in de avond.

De schoolmeester zal de klok moeten luiden op de "Preedicdag" om 7 uur 's ochtends en 12 uur 's middags.

Bij het "gaarluiden" zal de schoolmeester alle drie klokken tegelijk moeten luiden."

Het "gaarluiden"

Het "gaarluiden" gebeurde om officiële bijeenkomsten aan te duiden. B.v. een vergadering van de floreenplichtigen. Die hadden veel zeggenschap. Het waren de landeigenaren. Ruim voor de vergaderdatum zorgde de veldwachter in het dorp ervoor dat de heren persoonlijk het tijdstip van de vergadering werd meegedeeld. Dit noemde men het z.g. "omzeggen".

De schoolmeester/koster deed het klokluiden niet allemaal zelf. Het luiden was ook handwerk en één persoon kon niet alleen aan alle drie touwen tegelijk trekken. Bovendien

had hij veel taken: het hele jaar lesgeven aan de kinderen, hun de Christelijke gebeden en Psalmen van David leren, Zondags uit de Heilige Schrift lezen, voorzingen, de kerkstoel en banken vegen, het vierkant stoffen, het orgel bespelen en onderhouden, zorgen dat het uurwerk de juiste stand had, dat de kinderen niet op de graven liepen, dat de kinderen de glazen niet ingooiden enz. Daarom had hij hulp van twee of drie klokluiders die daarvoor van de kerk een vergoeding kregen wat b.v. in het jaar 1710 in de kerkvoogdijrekeningen omschreven werd als :

" betaald aan Nanne Meijnerts 7 caroliguldens en 10 stuivers in saake diensten soo nopens puijstertreden en het luiden der kercklocken ".

Het puistertreden gaf aan dat het orgel toen nog voetmatig van lucht moest worden voorzien. Nanne Meijnerts was de molenaar in het dorp en was naast kloklouder dus ook " puijstertreder."

Het “donderluiden “

Naast het “gaarluiden “was er vroeger ook nog het z.g.”donderluiden “. Dit betrof het luiden van de klokken bij onweer waarvan men aannam dat daardoor de bliksem en de donderslagen zouden afnemen. Dit was vroeger heel gebruikelijk. We kunnen aannemen dat onze vroegere dorpsbewoners tijdens onweersbuien, het imponerende, telkens doorgaande, niet ophoudende klokluiden vaak gehoord zullen hebben met daartussen door het gebulder van zware donderslagen. In sommige landen in Oosteuropa komt dit donderluiden nog heden ten dage voor. De randtekst die in het latijn gesteld is op de grote klok, geeft zowel het onweersluiden, het oproepen voor de kerkdienst en het begrafenisluiden aan.

Het “ begrafenisluiden”.

Bij begrafenissen luiden de klokken tweemaal, bij de begrafenis van een kind begint de kleine klok, wordt een vrouw ten grave gedragen dan begint de middelste klok. Bij de begrafenis van een man begint de grote klok. Men kan dus horen of een kind, een vrouw of een man overleden is. Er wordt normaliter tweemaal vijf minuten geluid. Dat werd de eerste en de tweede aanslag genoemd. Tijdens de rondgang van de lijkstoet rond het kerkhof luiden alle drie klokken gelijktijdig totdat men bij het graf is aangekomen. Tegenwoordig gaat de lijkstoet éénmaal rond het kerkhof en alleen in de zomer. Vroeger ging men drie maal rond. De oorsprong van dit rondgaan is om de ziel van de overledene te beschermen. Het driemaal rondgaan bracht n.l. de boze geesten aan het dwalen aldus het volksgeloof in vroeger tijden.

Gebedsuren

Het dagelijks luiden van de klokken in het Protestantse Ferwert herinnert ook aan een ver katholiek verleden. De basis hiervan is gelegd in de Middeleeuwen bij de Katholieke gebedsuren waaraan de monniken in de kloosters zich strikt hielden. Er waren er acht gebedsuren waarvan tegenwoordig een viertal de bekendste zijn: de metten, de lauden, de nonen en het vesper. De metten werden vroeg in de morgen en de lauden bij zonsopgang gehouden, de nonen in de namiddag en het vesper 's avonds.

De luidklok had dus vooral in de Middeleeuwen een bijzondere functie in de dorps samenleving. Het mechanisch uurwerk werd uitgevonden in de 14^e eeuw maar huissuurwerken waren eerst nog onbekend. Zo moesten de dorpsbewoners wat de tijd betreft, zich richten op het luiden van de klokken, op een zonnewijzer of een zandloper. Verder had het woord “klokslag” ook een bijzondere betekenis. Hiermee werd vaak het dorpsgebied mee aangegeven. Een perceel land wat lag onder de klokslag van een dorp, dan betekende dat, dat het behoorde tot het dorpsgebied van dat dorp. Het gieten van een klok in de dorpen gebeurde, gezien het gewicht van de klok, meestal dicht bij de toren op het kerkhof. In de Middeleeuwen moet dat vaak

met een zekere geheimzinnigheid gepaard gegaan zijn. De klokkengieter was immers de meester van het vuur. Men maakte simpel gezegd eerst een kuil, waarin een mal van leem geplaatst was die gevuld werd met was. De was werd later vloeibaar gemaakt en uitgegoten waarna de mal gevuld werd met vloeibaar gemaakt brons, een legering van koper en tin. Wanneer op de klok reliefs aangebracht moesten worden vereiste dit een speciale kennis. Ook het van tevoren vaststellen van de klank was een specialisme.

De klokken zelf.

In de toren van de Sint Martinuskerk in Ferwert hangen drie klokken. Ze behoren tot de oudste van Friesland.

De **kleinste** is gegoten in het jaar **1426**. De man die de klok gegoten heeft is onbekend. De onderdoorsnede is ca 96 cm en het gewicht is ca 545 kgs.

De tekst op deze klok luidt als volgt : *“Ie, Maria, Johes, s. Martinus cps”* wat vertaald in het Nederlands betekent: “Jezus, Maria, Johannes, de heilige Martinus bisschop “

De **middelste** klok is de oudste. Die is van het jaar **1383**, is gegoten door Seghebodus, de onderdoorsnede is ca 112 cm en het gewicht is ca 830 kgs.

De volgende Latijnse tekst is aanwezig op deze klok: *“ Ao MCCLXXXIII fudit me Seghebodus --- o rex glorie veni cum pace ---- ulbadis cur Jns vics”*

Dit betekent vertaald in het Nederlands :

“Anno 1383 heeft Seghebodus mij gegoten, O Koning der Eere kom met vrede. Ulbe pastoor, Johannes vicaris “

Seghebodus was een monnik. Van hem is bekend dat hij in 1373 ook een klok gegoten heeft in Slochteren. In Hellingum en Uitwierde hangen eveneens klokken . in de torens die door hem gegoten zijn.

De **grootste** klok is gegoten door Henricus Kokenbaker in het jaar **1457**. De onderdoorsnede is ca 138 cm en het gewicht is 1646 kg. Op de klok staan twee teksten vermeld. De eerste is in het Latijn en de tweede in het oud Nederlands.

In het Latijn :

“defunctus plango, vivus voco, fulgura frango, vox mee vox vite; Voco vos ad sacra venite, o rex glorie veni cum pace Dominicus dongo Gama”

Dit betekent vertaald in het Nederlands:

“De doden betreur ik, de levenden roep ik, de bliksem breek ik, mijn stem is een stem des levens, komt, ik roep u tot de heilige , O Koning der Eere kom met vrede, de Heer pastoor donga Gama”. De eerste drie gezegden :

“De doden betreur ik” geeft het luiden bij een begrafenis aan,

“de levenden roep ik “ geeft het oproepen voor de kerkdienst aan,

“de bliksem breek ik “ geeft het onweersluiden aan.

In het oud Nederlands :

“MCCCCLVII In het jaar 1457 . Maria ben ick gheheten, dat kerspel to Ferwerd let me gheten. Henricus Kokenbaker mi geghoten haet. God geve siner sele raet .Men sal mi in den eere des hilligen kruisses luden. Dat sal ons de pastor beduden. Dat Christus heeft gheleden voor ons den doot. Des helpt uns God ut not. “

Deze klok is de mooiste en is zeer bijzonder omdat er veel heiligen op afgebeeld zijn. Tussen deze opschriften komen n.l. reliëfs voor van meerdere heiligen: o.a. van de apostelen **Judas, Paulus, Johannes, Andreas en Petrus**. De laatste staat erop met een sleutel in de hand. De verklaring is dat Petrus de sleutel van de tijd bezat maar ook wordt gezegd dat het de sleutel van het hemelrijk is. Verder de heiligen **Bartholomeus, Thomas, Matthias, Jacobus, en Philippus**.

Onder deze reeks staan een aantal heilige vrouwen afgebeeld:

Maria Magdalena, Maria Jacobi, Maria Salome allen uit het Nieuwe Testament en **Katharina, Margaretha, Geertruid, Lucia, Barbara en Cecilia**. In het midden zijn 4 grote vakken waarvan in één, de gekruisigde Christus met de letters I.N.R.I. is afgebeeld. (I.N.R.I. betekent Jezus, Nazarenus Rex Judaeorum) Aan zijn linkerhand de apostel Johannes en aan zijn rechterhand de moeder Maria. Ook nog de heiligen **Martinus en Vincentius**. Dit alles geeft het Rijke roomse leven weer, het katholieke verleden.

Het katholieke verleden.

Veel beroepen hadden schutsheligen of beschermheiligen. Zo was de apostel Petrus die van beroep visser was, de beschermheilige van de vissers, de timmerman Jozef de beschermheilige van de timmerlieden. De mandenmakers en touwslagers hadden de heilige Paulus als schutspatroon. De schutspatrones van de mijnwerkers was de heilige Barbara, van de leerlooiers de heilige Bartholomeus. De heilige Katharina beschermde tegen ziekten en beschermde ook schippers in de storm. De heilige Cecilia die ook op de grote klok vermeld is, beschermde muzikanten, de heilige Geertruid bewaarde de armen en de mensen die reisden. Ook waren er beroepen met meerdere beschermheiligen. Vaak bestonden over deze heiligen legenden. Er werden bidprentjes gedrukt en wanneer men het gevoel had niet het ware geloof te bezitten riep men de heilige Lucia aan met het bidprentje in de hand.

Lucia leefde omstreeks het jaar 300 in Syracuse op Sicilië. Zij kreeg een visioen dat zij de marteldood zou sterven. Ze deelde daarop haar bezittingen uit aan de armen, wilde niet meer trouwen met haar verloofde die haar onmiddellijk aanklaagde. Ze

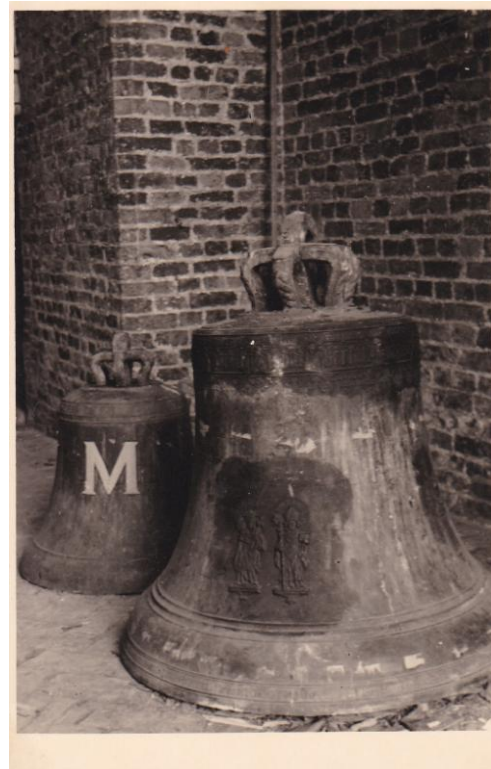
werd veroordeeld maar zelfs de brandstapel deerde haar niet. Toen werd haar een dolk door de keel gestoken. Zo werd zij later op de devotieprentjes afgebeeld, met een dolk door de keel. Ook was zij beschermheilige van de armen omdat zij haar bezittingen aan de armen gegeven had. Zo zijn vele legenden van heiligen bekend.

Het spreekt voor zich dat de heilige Martinus, waaraan de kerk van Ferwert is gewijd, nog genoemd worden. Martinus werd geboren in het jaar 316/317 in Sabaria wat in het huidige Hongarije lag. Zijn vader diende in het leger in Pavia waar Martinus zijn jeugd doorbracht. Hij werd ook militair. Hij kwam op een gegeven moment te paard aan in Amiens, hij zag een bedelaar bij de poort en schonk hem de helft van zijn mantel die hij met zijn zwaard afsneed. Jezus verscheen diezelfde nacht aan hem met dezelfde mantel aan. Martinus verliet het leger, liet zich dopen en werd monnik. Later werd hij bisschop van Tours vandaar zijn officiële naam Martinus van Tours. Hij leefde zeer sober, kleeedde zich armoedig en stichtte een klooster in Marmoutiers. Tot zijn dood in het jaar 397 trok hij prekend en wonderen verrichtend door Gallië. Hij werd later zeer populair als schutspatroon bij de cavalerie, bij de kleermakers, bij de wevers, bij de lakenhandelaren enz. Vooral in de vroege Middeleeuwen werden veel kerken aan hem gewijd. Zoals hier boven vermeld komt de naam Martinus voor op de middelste en de grote klok. Dat kan men het bewijs noemen dat de Ferwerter kerk aan deze heilige is gewijd.

De klokken in de oorlog

Op 29 maart 1943 werden alle drie klokken uit de toren van Ferwert weggehaald door de Duitse bezetter. De bedoeling was om ze om te smelten en het brons te gebruiken om er munitie van te maken. Op de grote klok was met een grote letter een M opgeschilderd, Monument ! Gelukkig zijn de klokken niet omgesmolten en kwamen na de bevrijding op 27 augustus 1945 vanuit Steenwijk per schip terug in Ferwert. De Ferwerter Teake de Haas en Sytse Riemersma schreven beide een gedicht, hoe blij de Ferwerter waren dat hun klokken teruggekomen waren en hun klanken zowel dagelijks als bij de "Oranjefeesten" weer over het dorp gehoord konden worden!

De klokken bij hun terugkomst in 1945

De restauratie in het jaar 2004.

De klokken uit de toren gehaald voor restauratie in januari 2004.

In de loop van het jaar 2002 bleek dat de klank van de klokken zodanig veranderde in negatieve zin dat een inspectie nodig was. De oorzaak was dat er scheuren in de klokken ontstaan waren. Dit was zo ernstig dat bij de jaarwisseling 2002/2003 koster Jan Hilverda de klokken niet meer kon luiden. Het college van Kerkrentmeesters nam contact op met de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen en er werd een plan van aanpak vastgesteld. Zodoende werden in januari 2004 de klokken uit de toren gehaald en naar de firma Lachenmeyer in het Duitse Nördlingen getransporteerd voor restauratie. Ook de klokkenstoel werd gerestaureerd. In de maand November kwamen de klokken weer terug. Op 18 december 2004 vond een feestelijke ingebruikneming plaats.

Foto's : fam. B. Dijkstra

Bronnen: Na vijf jaar lijden wou God ons bevrijden 1946 T. de Haas

De luidklokken te Ferwerd 1943 J.K. van Dijk

Uit de geschiedenis van Ferwerderadeel 1958 W.K. van der Veen

De middeleeuwse kerkpatrocinia in Friesland (Fryske namme 8) 1989 G. Verhoeven

Beschermheiligen in de Lage Landen 2006 Jo en Alfons Claes, Kathy Vincke.

De Sint Martinuskerk te Ferwert 2006 , Bj. Dijkstra, B. Dijkstra, J. van Dijk, S. van der Meij

Een psalmtoon in een ledig huis 2012 J. van Dijk